

Азаров Юрій Іванович,

професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ГАРАНТІЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ**

Конституція України встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, с. 5].

Побудова демократичної, соціальної та правової держави обумовлює реформування правової системи, запровадження надійних механізмів дотримання прав і свобод громадян, закріплених Конституцією України та міжнародними правовими актами [2, с. 1–4].

Актуальності у цьому контексті набуває завершення судово-правової реформи як в цілому, так і кримінального судочинства зокрема. Нажаль, у цій сфері накопичилось чимало проблем, пов'язаних з виконанням завдань та забезпеченням прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Уваги потребує також і механізм виконання Україною міжнародних зобов'язань у частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги з боку держави.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, затверджена Указом Президента України 24 травня 2011 року № 597/2011 [3, с. 1–5], визначає основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, реалізація яких має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей.

Йдеться про побудову в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у сферу кримінального судочинства, з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою.

Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікована Постановою Верховної Ради № 789-ХІІ від 27.02.1991 року, визначає, що діти мають право на особливе піклування і

допомогу, а Декларація прав дитини зазначає, що «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист [4, с. 1–16]. Мінімальні стандарти і правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») також обумовлюють особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх.

На національному рівні чинний КПК України встановлює особливі порядки кримінального провадження та включає до них й кримінальне провадження щодо неповнолітніх [5, с. 315–322]. Закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх зумовлює використання інших, відмінних за змістом від тих, які застосовуються до дорослих, форм охорони їхніх прав, свобод та законних інтересів як учасників кримінального провадження.

Слід зазначити, що ст. 484 КПК України встановлює додаткові гарантії захисту прав і законних інтересів неповнолітнього за умови коли ним вчинено кримінальне правопорушення і він набув процесуального статусу підозрюваного чи обвинуваченого, або коли є підстави для застосування примусових заходів виховного характеру внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (ст. 498 КПК).

Кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. При цьому, під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на усунення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484).

Під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, коло обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні є ширшим. Так, мають бути встановлені:

1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші

соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

- 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- 3) умови життя та виховання неповнолітнього;
- 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального провадження (ст. 485 КПК).

Законом визначено також ще низку додаткових гарантій захисту прав і свобод неповнолітніх, які обумовлені змістом процесуальної форми цього особливого порядку кримінального провадження. З поміж них є участь законного представника неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 488 КПК) порядок виклику неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 489 КПК), допит неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 490 КПК) та інші (ст. 491, 492, 493, 496 КПК).

Натомість чинний КПК України не приділяє достатньої уваги захисту прав, свобод і законних інтересів саме неповнолітнього потерпілого. Так, частиною шостою статті 55 КПК встановлено, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, положення частин першої-третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів и членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілим може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливував подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Статтею 59 КПК України, визначено порядок залучення в кримінальне провадження законного представника потерпілого, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник, питання участі якого регулюється згідно з положеннями статті 44 КПК, де йдеться про законного представника підозрюваного, обвинуваченого.

КПК України врегульовано особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226) та участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227). Разом з цим, в цих нормах не йдеться про, власне, малолітнього або неповнолітнього

потерпілого. Видається, що у такій редакції означених норм КПК забезпечити особливе піклування та допомогу дітям, які є потерпілими від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, доволі складно.

Процедурою судового розгляду визначено особливості допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого (ст. 354 КПК). Так, допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, педагога чи психолога, а за необхідності – лікаря.

Свідку, який не досяг шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'ясняє обов'язок про необхідність давати правдиві показання не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань та ставати запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання.

У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання чи в іншому приміщенні з використанням відео конференції (дистанційне судове провадження).

Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених цією статтею.

На нашу думку, враховуючи відмінності у процесуальному статусі потерпілого й свідка, доцільно було б доповнити КПК окремою нормою, яка б передбачала процесуальний порядок та особливості допиту саме малолітнього або неповнолітнього потерпілого. Це мало б сприяти реальному забезпеченню захисту таких осіб від кримінальних правопорушень та охороні прав, свобод та законних інтересів малолітніх або неповнолітніх потерпілих як учасників кримінального провадження.

Ратифікована Україною Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року значну увагу приділяє охороні прав неповнолітніх під час досудового розслідування та судового розгляду. На жаль, на практиці вимоги щодо захисту прав дітей, потерпілих від кримінальних правопорушень не забезпечуються належним чином. На нашу думку в першу чергу це є результатом недосконалості чинного кримінального процесуального законодавства, яке потребує змін. Це стосується й удосконалення процесуальної форми кримінального провадження як однієї із гарантій забезпечення і свобод потерпілого, якому завдано моральної та фізичної шкоди шляхом вчинення злочину проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Шляхами вирішення актуальних проблем, пов'язаних з досудовим розслідуванням та судовим розглядом злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, на нашу думку, мають бути заходи нормативно-правового характеру, які полягають в удосконаленні нормативно-правової бази у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх. Заходи організаційного, методичного та інформаційного забезпечення, які мають включати надання якісної правової, консультативної та інформаційної допомоги батькам, та дітям, потерпілим від вчинення проти них кримінальних правопорушень. Інформування населення про основні засади кримінальної юстиції щодо неповнолітніх.

Питання кадрового забезпечення мають включати розроблення програм та організацію проведення низки заходів, спрямованих на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з дітьми, зокрема й такими, що є потерпілими від вчинених проти них злочинів.

Поседнання та реалізація сукупності зазначених вище шляхів вирішення актуальних проблем кримінального провадження щодо неповнолітніх мають сприяти створенню в Україні повноцінної системи ювенальної юстиції. На часі є й розробка проекту та прийняття Закону України «Про ювенальну юстицію в Україні».

Список використаних джерел

1. Конституція України прийнята на п'ятій Сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року зі змінами згідно із Законом № 1401-VIII від 02.06.2016.
2. Загальна Декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам. Київ, 1996. С. 6–9.
3. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року) (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). Конвенцію ратифіковано Постановою Верховної Ради України № 789-ХІІ від 27.02.1991. Зібрання чинних міжнародних договорів України в 1990р., № 1, с. 205.
4. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Схвалено Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011. Урядовий кур'єр від 02.06.2011. № 99.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 16 січня 2020р. К.: Паливода А.В., 2020. 420 с. (Кодекси України).